

Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. LVII, 2011
ISSN 0076-0390

WIESŁAW WITKOWSKI
Kraków

NOWA PRÓBA WYJAŚNIENIA GENEZY SUFIKSU *-IZNA* (komunikat)

THE NEW ATTEMPT AT EXPLAIN THE ORIGIN OF THE SUFFIX *-IZNA*

Abstract

The message contains the hypothesis of the origin of the suffix *-izna*.

Keywords: diachronic, morphology, suffix

Słowa kluczowe: diachronia, morfologia, sufiks

Rzeczownikami z sufiksem *-izna* zainteresowałem się stosunkowo niedawno, w czasie gdy podjąłem badania nad dziejami wpływów ruskich na słownictwo języka polskiego. Zarówno wzmianki o tym przyrostku, zawarte w stosunkowo bogatej literaturze, poświęconej zapożyczeniom, jak też analiza zgromadzonych przeze mnie odnośnych materiałów leksykalnych, wskazują jednoznacznie, że sufiks ten pojawił się na miejscu wcześniejszego, a dobrze znanego wszystkim językom słowiańskim przyrostka *-ina*. Tak więc (przykładowo): w XV-wiecznym języku polskim obok rzeczownika *babina* ‘spadek po babce’ występuje jego synonim *babizna*, na miejscu XVI-wiecznego jeszcze rzeczownika *chropowacina* ‘zgrubiałość, szorstkość’ pojawia się (zaświadczona w XVIII-wiecznym tekście) *chropowacizna*, a znany nam dobrze już od XVI w. rzeczownik *trucizna* miał jeszcze w wieku XV postać *trucina*.

Próbę odtworzenia genezy tego nowego złożonego przyrostka komplikuje osobliwie jego geografia – zakres rozprzestrzenienia. O ile bowiem we współczesnym języku polskim ilość zawierających go (również w odmianie *-yzna*) rzeczowników pospolitych równa się nieomal ilości rzeczowników pospolitych z przyrostkiem *-ina*

(-yna)¹, to zarówno w języku rosyjskim, jak i ukraińskim formacje z sufiksem *-ina* przewyższają wielokrotnie (bodaj czy nie dziesięciokrotnie!) ilość istniejących tam obecnie rzeczowników na *-izna*². Jeszcze mniejszą ilością „izn” dysponują języki czeski i słowacki. A już zupełnie śladowo występują one w językach południowo-słowiańskich. Językowi staro-cerkiewno-słowiańskiemu przypisać możemy z całą pewnością wyrazy *главизна*, *удобизна* i *укопизна*, a prawdopodobnie również, choć nie notuje ich *Slovník jazyka staroslověnského* (Praha 1966–1997), *готовизна*, *коризна*, *туньбизна*, *худизна* i *цѣлизна*.

Nie ułatwia też rozwiązania naszego problemu chronologia formacji na *-izna* w językach wschodniosłowiańskich. Jak można bowiem sądzić w oparciu o dane słowników historycznych języka rosyjskiego³, większość rzeczowników tego typu pojawiła się tam dopiero pod koniec XVII lub wręcz w XVIII w. W języku ukraińskim natomiast (podobnie jak i w białoruskim) sporą ich część (bodaj czy nie połowę) tworzą ewidentne zapożyczenia z polskiego.

Ale też właśnie zapożyczenia z polskiego (te najdawniejsze, sprzed XVIII w.) do języków ruskich, jak i zapożyczenia ruskie w dawnej polszczyźnie dostarczają bardzo ciekawych i ważnych informacji o kierunku, w jakim szerzył się nowy złożony przyrostek *-izna*. Zestawienie bowiem odnośnych materiałów ze słowników wschodniosłowiańskich z odpowiadającym im materiałem w słownikach języka polskiego wykazało, iż zasadniczo (bo nie sposób tu mówić o absolutnej bezwyjątkowości tego procesu) wyrazy staroruskie (głównie terminy prawno-administracyjne) z przyrostkiem *-ina*, jakie zapożyczył język staropolski, przybierają w nim owo zagadkowe *-z-* (np. *pogłówszczyna* || *pogołowszczizna* < *поголовицина*, *skopszczizna* < *скопицина*, *ziemszczizna* < *земицина*), podczas gdy wyrazy polskie z przyrostkiem *-izna*, jakie zpożyczyły niegdyś od nas języki wschodniosłowiańskie, funkcjonowały w nich (przynajmniej przed XVIII w.!) już bez *-z-* (np. *капчина* < *kapszczizna*, *паницина* < *pańszczizna*, *сивина* < *siwizna*...).

Toteż próby rozwiązania interesującego nas problemu, jaki w ślad za A. Vailantem (RES 38, s. 211–214) prezentuje *Słownik prasłowiański* [t. 1, s. 124]:

Spółgłoska *-z-* wyabstarhowała się z zapisów typu *bělizna*: **bělizь* ‘białawy, jasny’ (d. łuz. *běliza* ‘biel drzew’, błg. dial. *belizna* ‘biała ziemia’, ros. dial. *belizь* ‘jasna smuga’ [...]) Por. też ros. dial. *prjamizь* : *prjamizna* [...]

nie sposób uznać za zadowalającą. Nie wyjaśnia ona bowiem przyczyn, jakie spowodowały, że sufiks ten znacznie wcześniej niż w żywych językach ruskich

¹ Zob. *Indeks a tergo do Słownika języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego, Warszawa 1973.

² Zob. *Обратный словарь русского языка*, Москва 1974 i *Інверсійний словник української мови*, т. 1–3, Одеса 1971–1975.

³ И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. 1–3, Санктпетербург 1893–1903; *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва 1973–; *Словарь русского языка XVIII века*, Ленинград 1984–...

pojawił się w starocerkiewszczyźnie i polszczyźnie. Nie można więc wykluczyć, iż źródło tego *-z-* należy szukać jeszcze gdzieś indziej. Nawet w językach obcych.

Otóż dla cerkiewszczyzny, która, jak dobrze wiadomo, formowała się pod bardzo wyraźnym wpływem języka greckiego, wzorem takim mogły być neutra typu *σχίσμα* czy *χαρίσμα*, dla dawnej zaś polszczyzny późnołacińskie maskulina z finalnum *-ismus*: *fideismus*, *realismus*. Oczywiście jest to tylko hipoteza, którą, miejmy nadzieję, zweryfikują dalsze szczegółowe badania wszystkich dostępnych nam obecnie materiałów leksykalnych tego rodzaju.

Wiesław Witkowski

NOWA PRÓBA WYJAŚNIENIA GENEZY SUFIKSU *-IZNA*

(komunikat)

Streszczenie

Treścią komunikatu jest przedstawienie hipotezy o łacińskim rodowodzie sufiksu *-izna* (pol. *-izna*, łac. *-ismus*).

THE NEW ATTEMPT AT EXPLAIN THE ORIGIN OF THE SUFFIX *-IZNA*

Summary

The communication is to present a hypothesis about the Latin suffix *-izna* origin (Polish *-izna*, Latin *-ismus*).